

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواجه ابراهیم

مدرسه علمیه عصمتیه شهرستان بابل

تحقیق پایانی سطح دو (کارشناسی)

عنوان

رابطه علم پیشین الهی با اختیار انسان

استاد راهنما

جناب آقای عباس اسدی امیری

استاد داور

پژوهشگر

زینب باباجانزاده گودرزی

بهار ۱۳۹۴

یکی از مسائلی که همواره از دورترین زمانها ذهن انسان خداشناس را به خود مشغول داشته است، مسئله ی اختیار در افعال است اینکه خداوند علیم و قدیر، عالم و خالق مطلق بوده و قبل از ایجاد اشیاء به آنها علم داشته و همهٔ امور را آفریده است و موجودات را همانگونه آفریده که در علم پیشین او حضور داشته اند خداوند عالم و دانا بود در هنگامی که هیچ معلومی نبود که علم به آن تعلق گیرد و خالق و آفریدگار بود هنگامی که هیچ مخلوق و آفریده ای نبود.

طبق این اعتقاد اگر حقیقت علمی همه ی موجودات قبل از خلقت شان در علم خدا حضور داشته و هیچ کس جز خدا خالق آنها نیست و همه ی موجودات مخلوق او هستند پس هر موجودی همانگونه خواهد بود که در علم خدا بوده و خدا آن را آنگونه آفریده است. حال این سوال مطرح می شود که تکلیف ارادی انسان در این میان چه می شود؟

تحقیق کنونی به بحث رابطه علم پیشین الهی با اختیار انسان می پردازد. علم به معنای داشتن، دریافتن و تعیین کردن است و اختیار به معنای برگزیدن، انتخاب کردن است و علم پیشین الهی هم شامل بخش هایی است از جمله مراتب علم الهی که شامل علم الهی به ذات خویش و علم خداوند به موجودات قبل از پیدایش و خلقت آنها و علم خداوند به موجودات بعد از پیدایش و خلقت آنها.

علم خداوند به ذات خویش علم حضوری است مانند علم ما به خودمان هر موجود مجردی در نزد خود حاضر و از این رو به ذات خود، عالم است.

درباره علم خداوند به مخلوقات قبل از پیدایش آنها و نحوه این علم در خداوند اقوال مختلفی وجود دارد. نظر اکثر متکلمین اینکه فاعلیت خداوند نسبت به مخلوقات را فاعل بالقصد می دانند. یعنی فاعلی که هم علم دارد و هم اراده فعلش را انجام می دهد. نظریه مشائین، فلاسفه و پیرو مکتب ابن سینا علم خداوند به مخلوقات قبل از اشیاء را از نوع فاعلیت بالعنايه می دانند. یعنی قبل از انجام فعل علم به فعلش دارد و همچنین علمش زائد بر ذاتش است لکن داعی و انگیزه زائد بر ذات نداد. در رابطه با علم خداوند به مخلوقات بعد از پیدایش و

خلقت آنها، این قسم از صفات فعل خداوند محسوب می شود و علمی فعلی است که با ذات خداوند یکی نیست.

اختیار در مقابل اجبار و اضطرار است، خداوند در قرآن می فرماید : « وَأَخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِّمِيقَاتِنَا » در این آیه اختیار به معنای انتخاب و گزینش آمده است. در اصطلاح اختیار یعنی تصمیم گیری پس از سنجش و گزینش به این بیان که هر جا انسان در انجام کاری راه های متعددی را پیش رو داشته باشد و آنها را وارسیده و بسنجد و سپس یکی را برگزیند و در پی آن تصمیم بر انجامش بگیرد گفته می شود که آن کار از روی اختیار انجام گرفته است.

اصل اختیار و آزادی یکی از اصول مورد اتفاق فیلسوفان اگزیستانسیالیست است. سورن کی یرکگور، بنیان گذار این مکتب درباره اختیار و آزادی انسان می گوید:

انسان یعنی انتخاب و اختیار کردن. انسان یعنی به جنگ اجبار و ضرورت و تحمیل شرایط برخاستن. انسان چاره ای جز انتخاب و اختیار ندارد. اندیشه واقع بینانه در بحث جبر و اختیار همان است که از طرف اهل بیت علیه السلام مطرح شده است. امام صادق علیه السلام می فرماید: درباره ی افعال انسان نه اندیشه جبر واقع بینانه است نه اندیشه تفویض و آنچه واقعیت دارد راهی میان این دو است لا جبرٌ ولا تفویضٌ و لکن امرٌ بین الامرین انگیزه های مختلفی موجب ترویج تفکر جبریه گردید: از جمله، ۱- عامل سیاسی، ۲- پیامدهای سوء فرهنگی و ورود اسرائیلیات، ۳- اعتقاد به تاخیر اجرام آسمانی ۴- توجیه راحت طلبی

ادله های مختلف کلامی برای گرایش به جبر بیان شده که ۱- برداشت های نادرست از مفاهیم اخلاقی ۲- تمسک به آیات قرآن ۳- درک نادرست از صفات الهی.

اقوالی در راه حل های خروج از شبهه موجود است که ساده ترین راه حل برای رفع شبهه تنافی علم پیشین و اختیار انسان، انکار علم ازلی و مطلق است. و انکار کنندگان علم پیشین الهی به دو گروه تقسیم می گردند :

۱- انکار مطلق علم ازلی خداوند ۲- انکار علم پیشین الهی به افعال اختیاری انسان عده ای مطلقاً علم ازلی خدا را انکار کرد، و اشکال لزوم جبر از علم پیشین را پذیرفته اند اما برای رفع آن معتقدند علم خداوند به

پیش از آفرینش جهان تعلق نمی گیرد بلکه به تمامی امور از جمله افعال انسان به بعد از انجام فعل تعلق می گیرد این نظریه در حوزه اسلام به طیفی از معتزله و فیلسوفان و برخی امامیه نسبت داده شده است.

عده ای علم پیشین به افعال اختیاری انسان را انکار کرد، و ادعا می کنند علم ازلی خداوند شامل آنچه ذاتاً استعداد شناخته شدن را ندارد، نمی شود خداوند چیزی را که هنوز وجود ندارد نمی تواند بداند و چون انتخاب های آینده انسان هنوز موجود نیستند پس خدا به آنها علم ندارد و این معنای محدود کردن علم لایتنهای خداوند نیست بلکه علم لایتنهاها و ازلی خدا شامل آنچه بالفعل اسرت می شود.

خداوند از ازل پیوسته به افعال خود عالم است و اگر علم پیشین سبب جبر در بندگان شود در حق خدا هم جبر لازم می آید و آنچه اینجا درباره خدا جواب می دهیم درباره انسان هم همان جواب خواهد بود.

عده ای از فلاسفه غربی برای رفع ناسازگاری علم پیشین خدا و اختیار انسان آن را به علم پیشین انسان تشبیه کرده اند و گفته اند همان طور که علم پیشین انسان به اعمال اختیاری انسانی دیگر موجب جبر کارهای او نمی شود درباره علم پیشین خدا نیز چنین است برخی متکلمان مسیحی از قبیل بوئتیوس و توماس آکوئیناس شبهه را به گونه ای دیگر پلسخ داده اند طبق این دیدگاه خداوند موجودی سرمدی است درباره ی سرمدیت خداوند دو تفسیر ارائه شده است. اول، خداوند موجودی فارغ و خارج از زمان است و فرا زمانی بودن او به این معناست که علاوه بر آنکه خود در داخل ظرف زمانی خاص نمی گنجد، هیچ ارتباط زمانی با حوادث عالم طبیعت و موجودات زمانمند ندارد. یعنی نه دارای زمان مادی و طبیعی است و نه هیچ نوع زمان دیگری.

تفسیر دوم سرمدیت این است که برای خداوند ابتدا و انتهای از حیث زمان نیست به تعبیر دیگر خداوند در زمان جاویدان است و ابدی بودن خدا یعنی در گذشته وجود داشته اکنون هست و در آینده نیز خواهد بود.

برخی از راه آینه بودن علم و اینکه علم، متعلق و معلوم خود را آنگونه که هست مانند آینه نشان داده و حکایت می کند و هیچ تاثیری از نوع الزام و جبر بر معلوم خود ندارد، به شبهه ناسازگاری علم پیشین و اختیار انسان پاسخ داده اند و براین باورند که علم تابع معلوم خود است و تابع هرگز نمی تواند در متبوع خود اثرگذار باشد از این رو، اینکه خداوند از ازل به افعال انسان علم دارد، این علم الهی خصوصیت حکایت گری

* قرآن

* نهج البلاغه

- ۱- آشتیانی، میرزا احمد- بیست رساله- تحقیق رضا استادی، چاپ اول- قم، موسسه بوستان کتاب ۱۳۸۴.
- ۲- آملی، سید حیدر، المقدمات من کتاب نص النصوص فی شرح خصوص الحکم، با تصحیح ها فری کُرُبُن و عثمان اسماعیل یحیی، چاپ اول، انتشارات توس، ۱۳۶۷.
- ۳- ابن سینا، حسین بن عبدالله، الاهیات من کتاب الشفاء، با تحقیق حسن زاده آملی، ناشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه قم ۱۳۷۶.
- ۴- ابن فارس، ابن ذکریا، معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمدین هارون، قم، مکتب الاعلام الاسلامی ۱۴۰۴ ق.
- ۵- الھی قمشه ای، محی الدین. حکمت الھی، تصحیح هرمز بوشهری پور- تهران نشر روزنه چاپ اول ۱۳۷۹.
- ۶- اوسترین، و لئن هری، فلسفه علم کلام، ترجمه احمد آرام چاپ اول تهران الهدی ۱۳۶۸.
- ۷- با بویه القمی (شیخ صدوق) محمدبن علی بن حسین التوحید (۳۸۱) تصحیح و تعلیق سید هاشم حسینی تهرانی، قم انتشارات السلامی بی تا.
- ۸- باقی زاده رضا، علم پیشین الھی و اختیار انسان، انتشارات مرکز مدیریت حوزه های علمیه چاپ اول، قم ۱۳۸۹.
- ۹- بلا کهام، شش متفکر اگزیستانسیالیست، ترجمه محسن حکیمی، چاپ چهارم، تهران نشر مرکز ۱۳۸۲.
- ۱۰- بغدادی (شیخ مفید) محمدبن تعمان، اوایل المقالات، چاپ دوم، قم، انتشارات مکتبه الداوری، بی تا.
- ۱۱- پترسون، مایکل و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراق ی و ابراهیم ساطانی، چاپ اول، طرح نو ۱۳۷۶.

- ۱۲- پلنتینجا، آلون و هیک، جان و دیگران، کلام فلسفی، ترجمه ابراهیم سلطانی و احمدنراقی، چاپ اول، تهران
موسسه فرهنگی صراط ۱۳۷۴.
- ۱۴- توسی، خواجه نصرالدین، تلخیص المحصل، المعروف بنقدالمحصل، چاپ دوم، بیروت، دارالاضواء ۱۴۰۵ ق.
- ۱۵- تهانوی، محمدعلی بن علی، موسسه، اصطلاحات العلوم و الفنون، بیروت، مکتبه لبنان ناشرون، مترجم عبدالله
خالدی محقق علی فربد(حرف).
- ۱۶- جرجانی علی بن محمد سید شریف، شرح مواقف الطبعه الاولى، قم، انتشارات الشریف الرضی ۱۳۷۰.
- ۱۷- جعفری محمدتقی، جبر و اختیار، چاپ اول، تهران، موسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری ۱۳۷۹.
- ۱۸- جوادی آملی، عبدالله، شرح حکمت متعالیه، چاپ اول، قم، انتشارات الزهراء، ج ۶.
- ۱۹- حلی (علامه) حسن بن یوسف المَطهر، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تحقیق و تعلیق، حسن حسن
زاده آملی چاپ پنجم قم موسسه نشر اسلامی ۱۴۱۵ ق.
- ۲۰- خمینی، سید روح الله.
- ۲۱- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چاپ اول، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران ۱۳۷۶.
- ۲۲- الراغب الاصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن (م ۵۰۲) چاپ دوم طلیعه النور ۱۴۲۷ ق.
- ۲۳- ربانی گلپایگانی، علی، عقاید استدلالی، قم، نصاب ۱۳۸۱.
- ۲۴- سبحانی، جعفر، فرهنگ عقاید و مذاهب اسلامی، توحید، قم، ۱۳۷۳، ج.
- ۲۵- سبزواری، ملا هادی، اسرار الحکم (۱۲۸۹) با حواشی ابوالحسن شعرانی، تهران، کتاب فروشی اسلامیه
۱۳۵۱.
- ۲۶- سعدی شیرازی شیخ مصلح الدین گلستان سعدی امیر کبیر ۱۳۶۹ ناشر پرتو خورشید نوبت چاپ اول.
- ۲۷- سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی، قم مرکز جهانی علوم اسلامی ۱۳۷۷.
- ۲۸- شرتونی لبنانی سعید خوری، اقرب الموارد فی فصیح العربی و السّوارد، بیروت، مرسلی الیسومیه ۱۸۸۹.
- ۲۹- شعرانی، ابوالحسن، ترجمه و شرح فارسی کشف المراد (۱۳۹۵) چاپ هشتم تهران اسلامیه ۱۳۷۶

- ۳۰- شهرستان محمدبن عبدالکریخ، الملل و النحل (۵۴۸ هـ) قم المنشورات الشریف الرضی، بی تا.
- ۳۱- شیخ اشراق (شیخ شهاب الدین یحیی سهروردی) ملقب به شیخ اشراق، ناشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۳۲- صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، شرح حکمت متعالیه (عبدالله جوادی آملی) ج ۶. انتشارات الزهراء، قم، بی تا.
- ۳۳- صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، اسفار، ج ۶.
- ۳۴- صدرالمتالهین محمدبن ابراهیم (ملاصدرا) الشواهد الربوبیه، با حواشی ملاهادی سبزواری مترجم : جواد مصلح چاپ ششم ۱۳۹۱ تهران سروش انتشارات صدا و سیما . یا ترجمه علی شیروانی دفتر تبلیغاتی اسلامی چاپ اول ۱۳۷۲.
- ۳۵- طباطبائی، سیدمحمدحسین، بدایه الحکمه، قم، انتشارات موسسه نشر اسلامی ۱۳۶۴.
- ۳۶- طباطبائی، سیدمحمدحسین، المیزان، چاپ دوم، بیروت لبنان موسسه الاعلمی للمطبوعات ۱۳۹۰ ق.ج.
- ۳۷- طباطبائی، سیدمحمدحسین، نهایه الحکمه، مصحح علی زارعی سبزواری چاپ شانزدهم قم موسسه نشر اسلامی ۱۴۲۲ ق.
- ۳۸- عبدالجبار قاضی: شرح الاصول الخمسه (۴/۵) چاپ اول بیروت لبنان، دارالاحیاء التراث العربی ۱۴۲۲ دق.
- ۳۹- عمید، حسن، فرهنگ عمید، سرپرست تالیف و ویرایش فرهاد قربان زاده، انتشارات اشجع چاپ نخست ۱۳۸۹.
- ۴۰- غنی محمدعلی، فروغی قاسم، سیرحکمت در اروپا، چاپ پنج م تهران انتشارات صفی علیشاه ۱۳۷۶ (محمدعلی غنی و قاسم فروغی)
- ۴۱- فالیا فرو، چارلز، فلسفه دین در قرن بیستم، ترجمه ان شاء الله رحمتی، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهرودی ۱۳۸۲.
- ۴۲- فانی، سیدعلی، جبر و اختیار، ترجمه سیدنورالدین شریعتمداری جزایری، ۱۳۹۶ ق.

- ۴۳- فخرالدین رازی نصرالدین.
- ۴۴- فخر رازی محمدبن عمر بن حسین المطالب العالیه فی العلم الالهی، چاپ اول، قم، الشریف الرضی ۱۴۰۷ ق.
- ۴۵- فیاضی نهاییه الحکمه، موسسه آموزش و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۲.
- ۴۶- قدردان ملکی، محمدحسن، نگاه سوم به جبر و اختیار چاپ اول تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی ۱۳۸۴.
- ۴۷- قوامی شیرازی، محمدبن ابراهیم (ملاصدرا) اسفار، قم، انتشارات مصطفوی.
- ۴۸- کلینی محمدبن یعقوب، اصول کافی انتشارات علمیه اسلامی بی تا.
- ۴۹- لاهیجی، ملا عبدالرزاق، شوارق الالهام (۱۰۵۱) اصفهان مهدوی، بی تا.
- ۵۰- مجلسی (علامه) محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار (۱۱۱۰) الطبعه الثانيه بیروت موسسه الوفا ۱۴۰۳ ق.
- ۵۱- مصباح مجتبی، عبودیت عبدالرسول خدائشناسی فلسفی.
- ۵۲- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش فلسفه، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی ۱۳۷۸.
- ۵۳- مصباح یزدی محمدتقی معارف قرآن، چاپ اول، قم، انتشارات در راه حق ۱۳۶۵.
- ۵۴- مطهری مرتضی، مجموعه آثار چاپ ششم تهران، صدرا ۱۳۷۴ ج.
- ۵۵- معلوف لویس (المنجد فی اللغه و الاعلام ترجمه احمدسیاح، بیروت المکتبه الشرقيه ۱۹۰۷.
- ۵۶- معین محمد، فرهنگ فارسی تهران امیرکبیر ۱۳۸۳.
- ۵۷- ملاصدرا (صدرالدین محمدبن ابراهیم شیرازی) الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه، قم، مکتبه المصطفوی ۱۳۶۸ چاپ دوم.
- ۵۸- ملکیان مصطفی‌تاریخ فلسفه غرب، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه قم.
- ۵۹- میرداماد محمدباقر بن محمد، التبسات، دانشگاه تهران ۱۳۶۷.
- ۶۰- نصری، عبدالله، خدا و انسان در فلسفه یاسپرس چاپ اول تهران آذرخش ۱۳۷۵.

۶۱- نعمانی، شبلی تاریخ علم کلام ترجمه سید محمدنقی فخر داعی گیلانی، چاپ اول تهران انتشارات اساطیر

.۱۳۸۶

سایت :

www.adel-ashkboos.mihanblog.com/post

[www.synergy – persianblog.ir/post](http://www.synergy-persianblog.ir/post)